

AJASSA LIIKKUU

ITKISITKÖ MIELUUMMIN MERSUSSA?

Sosiologian valtavirta on perinteisesti tarkastellut pientä ihmistä, palkkatyöläistä tai työntöntä, pyrkiessään kuvaamaan yhteiskuntajärjestelmän inhimillisiä seurauksia. New Yorkin Columbia-yliopistossa ja London School of Economicsissa sosiologiaa opettava Richard Sennett tekee toisin. Sennett on kirjoittanut kirjan *Corrosion of Character* hyväosaisten subjektiivisesta kärsimyksestä, uuden kapitalismin väliaikaisten voittajien väkimmäisestä hymystä; työstä ja sen seurauksista työreformin jälkeen.

Sennettin tunnetuin kirja on tähän asti ollut *The Fall of the Public Man*, mutta syksyn 1998 uutuuksia saattaa ajaa ohi. Saksassa se on jo bestseller, ja brittilehdissä syksyllä käyty keskustelu ennakoivat suosiota myös kirjoittajan toisessa kotimaassa. Muutamalla teema- ja haastattelulla, kohtalaisella lukeneisuudella ja intellektuellin tarkkailijan otteella Sennett kehittää vangitsevan tulkinnan tekeillä olevasta murroksesta ja sen inhimillisistä seurauksista. Muutoksen taustalla vaikuttaa Sennettin mukaan ”kärsimätön pääoma”, joka tähtää nopeisiin voittoihin pitkäaikaisista seurauksista piittaamatta. Sikäli toiminta onkin kannattavaa, että lyhyet voitot ovat kasvaneet mielikuvitukselliseksi. Mutta tehokkuudessa uusi ka-

pitalismi jää jälkeen vanhasta. Länsimaiden talouskasvu on tippunut puoleen, sen allekin, 1970-luvun puolivälin paikkeilla käynnistyneestä pääoman vapauttamisesta alkaen. Amerikkalaisen keskiluokan ostovoima on ollut yhtäjaksoisesti laskussa läpi uuden kapitalismin neljännesvuosittaisen voitokulun. Muutoksen suurimmat maksajat on kuitenkin seuloitu köyhimmistä, kahdella eri tavalla. Yhdysvalloissa ja Englannissa tuloerot ovat lähes kaksinkertaistuneet, kun taas Manner-Euroopan (ns. Rheinin malli) tulonsiirtopoliittikka on kasvattanut tuloerojen sijaan työttömyyttä. Anglo-amerikkalainen keskiluokka tanssii ehkä tukevammalla trapetsilla, mutta alla on vain kovaa maata.

Joustavan kapitalismin voittajatyypinä Sennett esittelee syvähaastattelemansa Ricon, parhaiten palkattuun viiteen prosenttiin lukeutuvan menestyneen konsultin, jonka hahmossa tiivistyvät uuden talousjärjestelmän edut ja haitat. Rico on menestynyt, koska hän on valmis joustamaan, muuttamaan, oppimaan uutta, kehittymään, sopeutumaan ja mukautumaan yhä uusiin muutoksiin. Juuri kuten uusliberalismin ideologit, Bill Gates heidän joukossaan, opettavat. Mutta ominaisuudet, joilla Rico on saavuttanut menestyk-

sensä, johtavat samalla hänen persoonansa pirstoutumiseen. Elämän kiinteä perusta järkyty, kun pysyvää on vain muutos.

Menestyvää firmaansa pyörittävää Ricoa voisi luulla oman elämänsä herraksi, mutta lähikuvassa paljastuu, että Ricon elämä elääkin häntä. Vastuu on aina ulkoisella muutoksella, markkinoilla, asiakkaiden toiveilla, olosuhteilla ja suhdanteilla. Elämä merkitsee näihin ulkoisiin tekijöihin reagoimista itse asetettuihin päämääriin pyrkimisen sijasta. Lasten tarpeillekaan ei jää aikaa, mitä kun ei voi ohjelmoida ilmenemään juuri sinä päivänä, kun arvoiltaan perhekeskeisellä konsultilla sattuu olemaan vapaapäivä. Tähän hallitsemattomuuteen liittyy myös Sennettin varsinainen teesi: elämänhallinnalle ja tulevan ennakkoinnille perustuva länsimainen luonteenrakenne on tullut tiensä päähän. Rico kokee elämänsä ahdistavaksi, kaikesta menestyksestä huolimatta. Sennettin kirja onkin komea muistokirjoitus eheälle minuudelle ja elämän sisäiselle koherenssille. Niille ei enää ole ulkoisia edellytyksiä.

Länsimainen luonteenrakenne on uskonpuhdistuksesta, viimeistään valistuksesta alkaen perustunut tulevan ennakkoinnille ja sen varaan tehtäville suunnitelmille. Tälle ra-

kentuivat sekä Kantin että Freudin määritelmät aikuisesta elämänsä hallitsevasta ihmisestä, joka asettaa itselleen tavoitteita ja lykkää välitöntä tarpeentyydytystään näihin tavoitteisiin pyrkimisen hyväksi. Länsimaisen luonteerakenteen murtumiseen johtaneen kehityksen Sennett puolestaan ajoittaa 1970-luvulla käynnistyneeseen pääoman vapauttamiseen. Omistajiansa lojaliteettiin perustaneiden byrokraattisten tuotantojättiläisten ajasta on hiljalleen siirrytty kärsimättömän pääoman vauhdittamaan joustotalouteen. Osakkeet viipyvät saman omistajan hallussa enää 40 prosenttia 15 vuoden takaisesta tasosta.

Uuden joustavan kapitalismin tunnuslause onkin Sennettin mukaan "no long term", ei pitkää tähtäintä. Tästä on tullut myös kulloisenkin markkinatilanteen mukaan joustavien ihmisten elämänmotto. Miksi suunnitella huomista, kun se kuitenkin pakottaa reagoimaan tavalla, jota emme osaa ennakoita? Elämää voi hallita luopumalla hallinnasta, antautumalla ulkoisten voimien poukkoilevaksi pelimerkiksi. Yksilötasolla hinta on kuitenkin kova. Ricon työmies-isä Enrico, jota Sennett haastatteli kirjansa *Hidden Injuries of Class* 25 vuotta sitten, kohotti perheensä elintasoa ja sai lapsensa parhaisiin yliopistoihin kovalta työllä. Ponnistelu tuntui mielekkäältä, koska siitä seurasi palkkio. Objektiiivisesti Rico pärjää paljon paremmin kuin isänsä, kokematta elämänsä kuitenkaan missään suhteessa mielekkääksi. Sitä ei voi hallita, tuskin edes omaksi kokea. Myös ponnistuksen ja palkkion suhde hämärtyy

markkinatilanteen päättyessä kulloisenkin suoritteiden arvostaa.

Lyhyen tähtäimen kapitalismi tavoittelee nopeita voittoja. Pörssiyhtiöiden johtoa onkin sidottu kärsimättömien omistajien etuihin kultaisin kahlein. Sennettin mukaan tällä on kaksi paradoksaalista seurausta. Ammattiliittojen, hyvinvointivaltioiden, massatuotannon ja pitkäkestoisen omistamisen aikakaudella länsimaiden työn tuottavuus oli lähes kaksinkertainen verrattuna 1980-lukuun. Pitkällä tähtäimellä kaikki häviävät. Toinen seuraus on myös edellisen osittainen syy. Lyhyen tähtäimen pelissä mieltönkin saattaa olla mielekästä ja järjestävästään tuottoisaa, sillä kurssikehitystään optimoivat yritykset ovat pakotettuja osoittamaan omaa muutosvalmiuttaan silloinkin, kun muutoksiin ei olisi syytä. Muutoksen dramatiikka houkuttelee sijoittajia. Tämän seurauksena monet yritykset ovat lakkautaneet tai myyneet kannattaviakin toimialoja vain oman muuntautumiskykynsä osoittamiseksi, perustaakseen ne parin vuoden kuluttua uudelleen.

Uuden kapitalismin yksilöetoksen alta paljastuu Sennettin analyysissä vahvan yksilön haaksirikko, itse hallitun elämän muuttuminen sarjaksi reaktioita vaihtuviin olosuhteisiin. Koska työn ja ihmissuhteiden pysyvyyteen ei voi luottaa, elämäkerralliselle jatkuvuudelle rakentunut länsimainen aikuisidentiteetti on taantumassa reaktiiviseksi kamppailuksi kaaosta vastaan. Näissä kehittyessään Sennett tulee seuranneeksi Christopher Laschin 20 vuotta sitten avaimia uria. Laschin kuvaama "narsistinen kulttuuri" erosi

perinteisen porvariston moraalisesta projektista motivaatio-perustansa suhteen: siinä missä vanhan kapitalismin ja vahvojen auktoriteettien ajan ihminen motivoitui pyrkimällä välttämään syyllisyyttä, välttelee uuden kapitalismin uusi ihminen ahdistusta, elämänperustan ontologista katkeamista. Pelko olemassaolon päättymisestä ja yhteisön ulkopuolelle joutumisesta tekevät ahdistavaan yksilöllisyyteensä "vapautetun" ihmisen paradoksaalisesti yhä riippuvaisemmiksi muista. Ehkä uuden kapitalismin sinikauluksiset työläiset pakenevat juuri tätä pelkoa ryhmiin, tiimeihin. Jatkuva yhteys toisiin suojelee kaaokselta ja vapauttaa vastuusta. Johtajat kutsuvat itseään valmentajiksi, jotka sysäävät vastuun itseään korkeammille muutosvoimille – tai alaisilleen. He vain auttavat vaihtuvia tiimejä tekemään enemmän, viihtymään paremmin ja muuttumaan nopeammin. Palkankorotusvaatimuksiakin tarkastellaan Sennettin siteeraamien työsosiologisten tutkimusten mukaan osoituksina kehittymättömistä ryhmätaidoista eikä työntekijän pyrkimyksenä vaikuttaa omaan vaihtosuhteeseensa. Uuden työelämän toimijat määrittyvät kasvavissa määrin sosiaalisuutensa kautta. Erään suomalaisen huippuelektronikkayrityksen toimintaa psykologisoinut Antero Kiiänmaa onkin huomauttanut, kuinka moderni työkaltauri pyrkii häivyttämään työntekijän persoonan ja yrityksen tavoitteiden välisen jännitteen. Tämän jännitteen sosiaalivaltion odotushorisontista vapautunut "yksilö" joutuu ratkomaan sisällään.

Toinen Sennettin keskeinen

teema liittyy ihmisten keskinäisten suhteiden pinnallistumiseen jatkuvan muutoksen tilassa. Uuden kapitalismin tiimihenki on tehnyt ryhmälajiteetista yksilön ominaisuuden, joka kulkee tämän yksilön mukana tiimistä toiseen. Tässä mielessä talouselämä toimii kuin jääkiekkoilijat, joissa joukkueesta toiseen siirtyvät kiekkotähdet korostavat valmiuttaan pelata suurella sydämellä minkä joukkueen puolesta tahansa. Lojaliteetti on kiekkokaukaloitien ja työmarkkinoiden kauppatavaraa, joka kohdistuu kulloiseenkin maksajaan, ei kohteensa sisältöihin. Moderni tiimityöskentely toimii samoin periaattein kuin NHL, erilaiset johtajatkin ovat alkaneet kutsua itseään valmentajiksi. Tiimit vaihtuvat koko ajan, eikä työtovereihin ehdi tutustua, ennen kuin seuraava astuu ovesta sisään. Lojaliteetti tarkoittaa lojaliteettia kulloinkin sattuman oikusta koolta olevaa ympäristöä kohtaan, ei sitoutumista toisiin ihmisiin, heidän tarpeisiinsa tai tunteisiinsa. Tiimihenki on yksilön ominaisuus toisen osapuolen vaihdellessa tilanteen mukaan.

Joukkueurheilun ja talous-

elämän yhtäläisyydet loppuvatkin tähän. Ammattiekkoilija tekee pisteitä, kartuttaa plus-miinus-tilastoaan tai tekee toisia pelikunnottomiksi. Hänen tuloksiaan voidaan mitata. Hän edistyy tai taantuu, kehittyy tai pysyy paikallaan. Kaikki on tilastoitu. Ammattiekkoilijan peliura on siis projekti, jonka etenemistä tai takenemistä voidaan seurata. Entä talouselämässä? ”Tuntui kuin olisin seisonut lähtörudussa koko ajan”, kertoo New Yorkin mainosmaailmassa pyörähtänyt entinen yrittäjä Sennettin haastattelussa. Projektit, tiimit, ihmiset ja asiakkaat tulivat ja menivät. Vastuu työstä jakautui aina ryhmille, jotka hajosivat projektien päätymisen myötä. Ansio onnistumisista ja vastuu virheistä haihtuivat ilmaan ryhmien myötä. Palautetta sai etsiä toisten katseista sekä sosiaalisen suosion nousuista ja laskuista.

Tunne siitä, että itse voisi vaikuttaa omaan elämäänsä, osoittautuu Sennettin analyysissä muodikkaan yksilöideologian ylläpitämiseksi hoke-miksi vailla pohjaa, todellisuudessa kun vastuuta voi kantaa vain niistä asioista, joihin saataisi myös vaikuttaa. Jäljelle

jäävät mielikuvat menestyksestä, onnistumisesta ja kannattavuudesta. Niiden vahvistaminen vahvistaa yksilön ja yritysten markkina-arvoa, mutta ei markkinoilla toimivaa ihmistä, joka on Sennettin mukaan puristunut ulkoisten voimien paineessa kimpuksi ironisia tulkintoja omasta voimattomuudestaan. Menestyminen edellyttää antautumista ulkoisten voimien riepoteltavaksi, kun taas menestymättömyys merkitsee kaiken ulkopuolelle asettumista. Valinta on siis tehtävä kahden erilaisen voimattomuuden välillä, joista toinen on taloudellisesti palkitsevampi. Ja Mersussa istuessa voimattomuutta ei välttämättä edes huomaa.

JUKKA RELANDER

RICHARD SENNETT
THE CORROSION OF
CHARACTER
THE PERSONAL
CONSEQUENCES OF
WORK IN THE NEW
CAPITALISM
NEW YORK: W. W.
NORTON COMPANY,
1998